

E m a k e e l k o o l i s

Kirjandi keelest ja stiilist

Kersti Lepajõe

Tartu ülikooli eesti keele lektor

Heaks kirjutajaks peetakse seda, kes oma uudse ja põneva mõttekäigu suudab sõnastada selgelt ja arusaadavalt ning köitvalt ja isikupäraselt. Just köitvus ja isikupärane väljendusviis on need tegurid, mis lugeja teksti juurde naelutavad ja lugemisest elamuse teevad.

Kuidas siis saavutada, et kirjutatav köitvaks lugemisvaraks muutuks? Keelekasutus on alati valikute tulemus, olgu tehtud valik teadlik või alateadlik. Kuidas terviktekst üles ehitada, kuidas teha lauset ja millist sõnavara seal kasutada, sõltub teksti eesmärgist, aga suuresti ka ühiskonnas väljakujunenud kultuuritavadest ja -normidest. On iseenesest mõistetav, et kirjalikus tekstis ei kasutata krõbedamaid väljendeid ega liiguta vööst madalamal. Need on kindlaks kujunenud keeletavad, mille vastu ühiskonna suhtlusviise tajuv inimene ei eksi.

Teksti keele ja stiili valiku määrabki suhtlusolukord ja selle ametlikkuse või mitteametlikkuse aste. Suhtlusolukordade tüüpilisus kinnitab keelevahendite valiku. See, mis sobilik sõprade seltskonnas, ei pruugi olla sobiv ametlikus keelekasutuses. Stiili ja sõnavara valik sõltub ka avaliku ja isikliku vahekorra vahel. Kuid veelgi enam sõltub keelekasutus tekstiliigist, st inimestel on tavaks kasutada keelt ühesugustes olukordades ühesugusel viisil. Ilmeksimatult tunneb lugeja ära muinasjutu, uudise, reportaaži või reklaamteksti – nende keelekasutuse viis on sedavõrd juurdunud, et lugejale näib, nagu mingit muud võimalust polekski.

Koolis õpitav ja õpetatav tekstiliik – kirjand on pika aja jooksul kindlaks kujunenud temaatilise sisu, struktuuri ja kasutatavate keelevahenditega. Eelkõige on kirjand kooližanr, milles kirjutaja, lähtudes teemast, väljendab oma mõtteid, arvamusi, tundeid ja elamusi ning seob need kindlaks kompositsiooniliseks tervikuks. Riigieksami üldnõuetes on öeldud, et eksamikirjand on arutlev, st õpilane peab esitama probleemi, analüüsima seda, oma seisukohti põhjendama ja järeldusi tegema. Kui teksti põhiülesandeks on kirjutaja arvamuse või hinnangu vahendamine või seisukohavõtt mingi probleemi suhtes, siis sellise teksti kirjutamistavad viitavad kõige enam argumenteeriva teksti tunnustele. Argumenteeriv tekst vastandab, sisaldades endas tervet hulka kontrastiivseid väljendeid, modaalverbe (*võib, peab*), tingivat kõneviisi, suur osa on eitava tähendusega lausetel. Järelikult mõjutab tekstitüüp ka stiilivahendite valikut.

Asjalikku arvamust saab esitada, kasutades kirjakeele sõnu ja vorme. Normikeele kasutamine avalik-ametlikus suhtluses, mida ka koolikirjand esindab, pole aga enam ammu iseenesest mõistetav, sest noorema põlvkonna normi- ja stiilitaju hägustavad kirja- ja kõnekeele põimumine netisuhtluses, meedia ja reklaami keelekasutustavad. Nii on muutunud või muutumas kogu põlvkonna keeletaju, sest keelt ei õpita mitte ainult õpikutest, vaid ikka elust enesest. Ja see tähendab, et kirja- ja kõnekeele registrid on segunenud ja nende eristamine muutub järjest raskemaks. Nii on muutunud tavaliseks, et kirjandites on hulgaliselt laia tähendusväljaga üldsõnu. Näiteks on verbidest sagedased *olema, tegema, minema, tulema, panema, jääma*, üldnimisõnadest esinevad tihti *asi, aeg, töö, koht, värk*. Üldsõnade rohkust seostatakse sellega, et kiirel tekstitegemisel on üldise tähendusega sõna kergem kasutada kui konkreetset ja täpsemat, aga teisalt on üldsõnade suur kasutussagedus seotud suulise keelekasutussituatsiooni tüüpiliste joontega, mille puhul on suhtlejad samas aegruumi punktis. Samas aegruumis suheldes hakkavad kaasa mängima žest, pilk ja muud mitteverbaalsed vahendid, aga ka kõne all olevate objektide olemasolu suhtlussituatsioonis. Muidugi ei tähenda eespool öeldu, et neid sõnu täielikult vältida tuleks, küll aga tasuks enne kirjutamist mõelda, mis iga *tegemise* ja *minemise* taga on. Muidu jäävad kirjandites valitsema mittemidagiütlevad konstruktsioonid, nagu *tuleb teha ja tegutseda, et maailm paremaks muutuks*. Laia tähendusväljaga nimisõna *asi* mõjub samuti vahel sobimatult. Töödest ilmneb, et *asjaks* võib nimetada pea kõike – tööd, raha, armastust, kooselu, sõda, kunsti jm.

Mõned näited kirjanditest:

Üldjoontes on sõda üks kõige kurjemaid ja halvimaid asju siin maailmas. Sellega kaasnevast massilisest tapmisest hullemat asja polegi olemas.

Arvan, et inimest mõjutavad kõige rohkem kaks asja: seadused ja ühiskondlik arvamus.

Argikeelsusele ja kantseliidile viitavad fraasid *paika panema, miski läheb peale, tänasel päeval, hetkel on miski, antud teemal, kellegi poolt tehtud*. Sellised väljendid on meedia kaudu sedavõrd loomulikuks muutunud, et nende stiiliväärtust enam ei tajuta. Kui lõpmatult *pannakse paika prioriteete või täna pole meil veel asjad selged*, siis millest tegelikult räägitakse? Tühisõnade tagant kumab lugejaga manipuleerimine.

Veel on kirjandiparandajatele silma jäänud *saama*-tulevikuga liialdamine. *Maailmas saab kõigil tulevikus olema parem* on üsna tavaliseks muutunud konstruktsioon. *Saama*-tulevikku kohtab sageli tele- ja raadiointervjuudes, see on pigem tunnuslik suulisele kui kirjalikule keelekasutusele. Kuna eesti keeles grammatiline tulevik puudub, siis võõrkeelte mõjul on hakatud seda asendada *saama*-tulevikuga. Keelehoole on sellesse taunivalt suhtunud, sest tuleviku konstrueerimine oleviku vormi abil on eesti keeles igati loomulik nähtus ja pole põhjust uusi grammatilisi vahendeid kasutama hakata. Aga üha üldisemaks muutuv *saama*-tuleviku kasutamine räägib sellele seisukohale vastu. Keel muutub ja võib-olla saab peagi taunitavast täiesti loomulik keelekasutusviis.

Kõnekeelsusele on iseloomulik sõnade lühenemine – *aint, tegelt, kuda, suht* võivad olla kõnekeeles tavalised, aga need on ainult kõnekeele sõnad. Selliste sõnade kandumine kirjakeelsesesse teksti on märk halvast stiilist ja keeletajust.

Paronüümiast ehk sarnassõnadest tulenevad stiiliüksimused on seotud kindlate sõnapaaridega: *enne – ennem, vahel – vahest – vast, järgi – järel, samas – samal ajal, enamik – enamused, peale – pärast, õieti – õigesti*. Selliseid sõnapaare pole kuigi palju ja nende tähendus ja kasutusvaldkonnad oleks mõistlik ära õppida.

Kõiki eelnimetatud karisid saab vältida, sest teksti on alati võimalik ümber sõnastada nii, et kulunud keelendid ja stampväljendid sealt välja jäävad. Ja ikkagi sõltub sõnade valik teksti eesmärgist, teemast ja kontekstist – sama sõna võib teistsuguses kasutuskeskkonnas saada hoopis uue stiilivärvingu ja nii on mõnes kasutusväljas *paika panema* ja *peale minema* või *saama*-tulevik täiesti paslikud. Näiteks on täiesti

normaalne ajaleheartikli pealkiri „Eesti hakkab Venemaaga piiri paika panema”. Ja kui metsanädala avaürituseks oli näitus „Mets läheb peale”, siis on sellise markeeritud sõnavaliku tinginud vajadus äratada tähelepanu. *saama*-tuleviku kasutamine on näiteks täiesti loomulik lauses „*Kas saad täna varem töölt tulema?*” Ja pettunud armastaja võib öhata „*Ma ei saa sind iial mõistma!*”. Niisiis tingivad sõnade valiku teksti teema ja kontekst.

Hea stiili nõuetega ei sobi kokku *sina*-passiivi ehk nn geneerilise *sina* kasutamine. Sellise *sina* abil viidatakse tavaliselt kõnelejale endale, kuulaja on siin kaaskoguja, samasuguse kogemuse subjektiks nagu kõneleja. *Sina*-passiivi puhul on üldistatakse oma vaatepunkt ja üritatakse lõhkuda piire kõneleja ja kuulaja vahel. Kui suulises kõnes on see ilming vastuvõetav, siis kirjalikku teksti geneeriline *sina* ei sobi.

Mõned näited kirjanditest:

Ja kui seesama asi, mis teistele on sündinud, sulle enesele kaela tuleb, on see hoopis teine asi. Kuidas sa ikka elad, kui sissetulek ära kaob.

Kuidas sa suhtud ümbritsevasse, sinu mõttemaailm – kõik see kujuneb välja varases noorukieas kodus.

Kui oma sõnadest teksti ilmestamiseks väheks jääb, võetakse appi võõras sõna. Oma väidete tõestuseks ja seisukohtade kindlustamiseks tuuakse kirjanditeksi teiste autorite kõnet refereeringute, viitamiste ja tsitaatide näol. Ka see on stiilivõte. Tsitaadi või viite valik peab aga sobima kirjanditeksi. Paljud kirjutajad näivad arvavat, et tsiteerimine on töö kohustuslik osa. Kindlasti pole see nii. Tsiteerida on põhjust vaid siis, kui autori sõnastusviis on sedavõrd ilmikas ja asjakohane ja kirjutaja tekstiga kooskõlas, et seda on mõttekas oma teksti tuua muutmata kujul. Tsiteerida võib ka siis, kui kirjutaja tahab kommenteerida autori hoiakuid ja vajab selleks täpset lähtekohta. Muudel põhjustel pole tsitaati kasutada otstarbekas, parem on töös refereerida kellegi seisukohti või viidata neile. See aga eeldab, et lugeja refereeringud ja viited omaks võtab, et ta tunneb neid tekste, millele viidatakse. Enamasti tunnebki lugeja viited ja refereeringud ära, sest samasse kultuuri-ruumi kuuludes on orienteerumine ühises tekstiruumis üsna loomulik. Tihti tekib stiilihälve aga siis, kui refereeringud on ebamäärased – *üks kirjanik on öelnud, üks psühholoog on väitnud*. Sellised ebatäpsed refereeringud ei loo seost kirjutaja ja lugeja maailmade vahel ja jätavad ka tekstidevahelised seosed ebamääraseks. Parem oleks töödes sellisest refereerimislaadist loobuda.

Kirjandi stiil moodustub paljudest keelelistest vahenditest: ka fraasi pikkus, lauseehituslikud võtted kujundavad teksti stiili. Lühike lause on sobiv konkreetse tegevuse nimetamiseks, pikk lause aitab järgida kõiki mõttekäigu nüansse, avab teksti mitmetahulisemalt. Millist lausetüüpi valida, sõltub kirjandi teemast. Ainult lühilausest koosnev kirjand jätab aga kirjutajast kehva eneseväljendusoskusega inimese mulje.

Stiil ja sõnavara moodustavad kirjandi hindest 15 protsenti. Maksimumhinde saab siis, kui teksti sõnastus on ladus, täpne ja isikupärane, sõnavara on rikkalik ja mõistete ning terminite kasutus õige. Kehvemini läheb sel, kelle sõnastus on algeline, sõnavara piiratud või kes ei tee vahet eri stiilide ja suulise või kirjaliku keelekasutuse vahel. Ja ikkagi pole stiil väärtus omaette, vaid ta peab olema harmoonilises seoses teksti sisu ja ülesehitusega ning nende keelekasutustavadega, mis meie keeleroomis valitsevad. Kui tekstiga õigupoolest midagi öelda pole, siis ei aita ka kõige säravam sõnakasutus või isikupärane stiil.

Kool valmistab noort inimest ette tööeluks ja kõige muu hulgas peaks andma talle ka arusaamise erinevatest tekstiliikidest ja teksti tegemise tavadest. Aga kõike koolis ei õpi.